

УДК 930(477)«1941/1944»:347.9(091)

© *Аліна ІВАНЕНКО*

ПРАКТИКА РОБОТИ СУДІВ РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА» ІЗ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ (1941–1944): ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Актуальність проблеми полягає в її недостатній вивченості, адже сьогодні сформульована проблема розв'язана вітчизняними дослідниками лише частково, хоч певний прорив у цій сфері таки здійснено. Зокрема, окремі питання відповідного напрямку роботи місцевих управ РКУ у своїх працях досліджують В. Шайкан, О. Гончаренко та М. Куніцький. Здебільшого ці автори намагаються реконструювати порядок роботи юридичних (правових) відділів місцевих управ, тогочасну практичну діяльність судових установ. У результаті проблема висвітлена в сучасній історіографії частково та в загальному вигляді. Історіографічний аналіз напрацювань сучасної історичної науки переконливо доводить, що висвітлення багатьох проблем із функціонування судової системи на теренах РКУ проходить лише початковий етап. Здебільшого вивчено нормативно-правову базу, на основі якої здійснювалося цивільне та кримінальне судочинство, окремі аспекти матеріального й кадрового забезпечення роботи установ шліфенів та шефенів. Проте потребують уточнення особливості роботи судових установ у період перебування окупованих областей у підпорядкуванні військової адміністрації, механізми захисту населення в цивільній та кримінальній площинах, судовий процес в установах шліфенів та шефенів.

Ключові слова: дослідник, суд, окупаційний режим, законодавство.

Друга світова війна стала одним із найбільших воєнно-політичних конфліктів не лише ХХ ст., а й історії людства загалом. За кількістю жертв, обсягом матеріальних втрат цей конфлікт не мав рівних упродовж усього існування людської цивілізації. Мільйони людських доль були кинуті на олтар протистояння двох диктаторських режимів – А. Гітлера та Й. Сталіна, спричиненого цивілізаційним

розколом, догматичними абсурдними формами нового цивілізаційного існування та претензіями комуністичного СРСР і нацистського Третього райху на світове панування. У центрі цього геополітичного, можна навіть сказати цивілізаційного, конфлікту була й Україна – на той час квазідержавне утворення, більш відоме під назвою УРСР. А місцевий український соціум став об'єктом соціального експериментаторства «хворих» расистських уявлень лідерів Третього райху, які на певний час змінили не менш «хворих» очільників комуністичної ідеології (у її лєнінському та сталінському різновидах).

Україна впродовж 1941–1942 рр. була окупована Німеччиною, а на значній частині її території створено райхскомісаріат «Україна». Місцевий соціум почав функціонувати в системі діаметрально протилежних, аніж раніше, соціально-політичних та духовно-ментальних координат, співіснуючи або, навпаки, активно співпрацюючи з окупаційною владою чи опираючись їй. Важливе місце в цих процесах належить судовій системі, покликаній врегулювати соціальні відносини всередині суспільства. Спочатку гітлерівці не приділяли достатньо уваги судовим формам та засобам врегулювання конфліктних і звичайних життєвих ситуацій. Проте, поставши перед необхідністю впливати на окупований соціум, вони все-таки використали їх у повсякденній практиці врегулювання соціальних відносин.

Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, присвячених реконструкції подій гітлерівського окупаційного режиму, встановленого на теренах України, поза увагою науковців залишаються питання повсякденного життя окупованого суспільства, судових форм та засобів його врегулювання. Власне, висвітленню цих процесів і присвячена пропонована публікація.

Активне й незаангажоване комуністичними ідеологемами вивчення окупаційного минулого України розпочалося в 90-х роках ХХ ст. А от до з'ясування судових засобів і механізмів впливу на українське суспільство черга дійшла лише в останні десять років. Причина такого стану речей, очевидно, полягає в реальній відсутності справді наукових досліджень окупаційного минулого. Тому знадобився час для переходу від вивчення макропроцесів, які відбувалися на окупованих теренах України, до більш вузьких і конкретизованих тем, використання інших дослідницьких методик.

Актуальність проблеми полягає в її недостатній вивченості, адже дослідники лише в загальних рисах схарактеризували систему судочинства в РКУ, визначили нормативно-правову базу, на основі якої діяли установи шліфенів та шефенів, але так і не проаналізували особливостей реалізації відповідних процесуальних норм, не встановили закономірностей тогочасної судової практики. І це не дивно, адже радянська історіографія практично не приділяла уваги цим сегментам окупаційного минулого. Так, у дослідженні Воробйова «Система гноблення українського народу німецько-румунськими окупантами» розглянуто процес створення управлінського апарату РКУ та забезпечення його відповідними кадрами, проаналізовано систему німецького та місцевого судочинства,

яку застосовували в окупованих районах. Цим і обмежився аналіз тогочасної системи судочинства. Не знайдемо в цьому дослідженні й аналізу роботи адвокатури чи то нотаріату [32].

У цьому контексті не можна обійти увагою колективну монографію «Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине», видану в 1986 р. Хоч праця й мала інший центральний предмет дослідження, її автори розглянули проблему політичного та соціально-економічного становища населення України в роки окупації. Дослідники стисло зупинилися на характеристиці кадрового складу німецької окупаційної адміністрації, порядку організації роботи установ РКУ, лише побіжно згадавши про наявність «окупаційного законодавства» та системи судових органів. У процесі характеристики німецьких службовців, зокрема і суддів, було відзначено такі їхні риси: глибока ворожість до населення, прагнення до особистого збагачення та «відсутність необхідних знань для здійснення управлінських функцій». Загалом автори негативно охарактеризували тих німецьких чиновників, які отримали направлення для роботи в «зайнятих східних областях» і, обійнявши посади в окупаційному апараті влади, виявили власну некомпетентність і неготовність до виконання владних повноважень [29].

Зазначимо, що й на сьогодні сформульована проблема розв'язана вітчизняними дослідниками лише частково, хоч певний прорив у цій сфері таки здійснено. Окремі питання відповідного напрямку роботи місцевих управ РКУ у своїх працях досліджують В. Шайкан, О. Гончаренко та М. Куницький [33–36; 5; 9–11; 24; 25]. Здебільшого ці автори у своїх роботах намагаються реконструювати порядок роботи юридичних (правових) відділів місцевих управ, тогочасну практичну діяльність судових установ. Як результат, проблема висвітлена в сучасній історіографії частково та в загальному вигляді. А участь місцевих управлінських структур РКУ в реалізації завдань та функцій судових установ в історіографії ще не досліджувалася взагалі.

У достатньо специфічному ракурсі згадується судова система в одному з розділів колективної праці «Політичний терор і тероризм в Україні» – «Друга світова війна як новий вимір терору та тероризму». Розглядаючи терор та тероризм у досліджуваній період, автори розділу О. Лисенко та Т. Вронська виокремили внутрішній судовий та позасудовий державний терор, який німецька влада планувала широко застосовувати на окупованих територіях. Зокрема, зазначається, що особи, які порушували встановлений порядок управління та вчиняли незначні правопорушення, підлягали кримінальному переслідуванню з боку створених місцевих судів. За умови скоєння більш тяжкого протиправного діяння представники місцевого населення потрапляли під юрисдикцію німецьких судових установ. Незважаючи на існування легальних судових установ й унормування їхньої функціональної діяльності, передачу частини відповідних повноважень німецьким службовцям цивільної адміністрації РКУ, все-таки на окупованих територіях переважали позасудові репресивно-каральні форми й засоби. Усі вони супроводжувалися тотальним як суто поліційним,

так і ідеологічним терором. Поряд із насильством окупанти широко застосовували ненасильницькі дії: ущемлення прав та інтересів особи, вилучення майна під час депортацій та примусового виселення в гетто, здійснення економічних санкцій [31].

Однією з перших цю проблему почала розробляти В. Шайкан. Вона зазначає, що функції каральних органів, крім поліції, німецьких судів, інших органів окупаційної влади, виконували українські правові відділи на чолі з мировими суддями, які також контролювали діяльність самих органів місцевого управління, стежили за тим, щоб населення не порушувало наказів, розпоряджень німецьких органів влади та допоміжних управ. Українські суди цілком залежали від окупантів, а діяльність мирових суддів контролювалася німецьким судом. З початку окупації України земля була компетенцією тільки німців, і всі питання, що виникали навколо земельної власності, вирішував тільки німецький суд. Компетенція мирових суддів-«шліхтерів», за гітлерівськими постановами, обмежувалася сферою «запобігливого судочинства», тобто справами, за якими суддя «не розважає правного спору обох сторін, а тільки інтерпелює, підтримує, порядкує й уділює вияснень в певних життєвих галузях... це торкається справ у галузі особистого, родинного та спадкового права». Своєю слухняністю українські правові відділи при обласних, районних, сільських управах домоглися від німців розширення компетенції мирових суддів. З іншого боку, варто відзначити позитивну діяльність українського судочинства у каральних і цивільних справах: захист населення від злочинців, розгляд скарг на дії окремих урядовців, які зловживали владою, – усе це позитивно впливало на життя людей за окупаційного режиму [36].

У публікації, яка належить цьому автору, стверджується, що німецька система судочинства почала створюватися на окупованій території України від самого початку її загарбання Третім райхом. В. Шайкан у загальних рисах описує діяльність судових установ, які були створені в 1942 р. – судів шліфенів (цивільної юрисдикції) та шефенів (кримінальної юрисдикції). Водночас у цій статті здійснено аналіз роботи правових відділів, які діяли при органах місцевого управління – обласних, районних та міських управах. Щоправда, дослідниця так і не зазначила, що робота таких установ, як обласні управи, була припинена на початку 1942 р. Не бере до уваги вона й того факту, що юридичні відділи були створені не при всіх органах місцевого управління.

У праці містяться й деякі, на наш погляд, неточності. Так, правові відділи місцевих управ чомусь розглядаються як «каральні органи». Підставою для цього стали такі критерії: контроль за діяльністю органів місцевого управління, які «слідкували за тим, щоб населення не порушувало наказів, розпоряджень німецьких органів влади та допоміжних управ» [34]. Отже, як бачимо, у цьому переліку службових повноважень правових відділів місцевих управ немає тих, які можна було б ідентифікувати як суто «каральні».

Перебільшує дослідниця й ступінь самостійності службовців правових відділів. На її думку, українські правники не хотіли користуватися радян-

ськими нормативними актами, які врегульовували процедуру розлучення. Та все ж окупаційна реальність була такою, що всі нормативні імпульси надходили з боку німецьких управлінців, а тому подібна самодіяльність місцевих правників виглядала б як саботаж. Річ у тім, що німецька адміністрація ще не встигла ухвалити відповідні нормативні акти, а тому й заборонила тимчасово розлучатися. Однак у багатьох регіонах навіть восени 1941 р. ці юридичні процедури все-таки здійснювалися.

У дещо скороченому вигляді ця публікація з'явилася в іншому науковому виданні. Та все ж дослідниця помічає й позитивні аспекти роботи місцевих судів: захист населення від злочинців, розгляд скарг на дії окремих урядовців, які зловживали владою [36].

Окремі проблеми функціонування правових відділів органів місцевого управління, цивільних та судових установ на теренах РКУ В. Шайкан розглядає і в інших працях [33; 35].

Ширше, порівняно з іншими дослідженнями, проблема функціонування цивільної адміністрації РКУ та судової системи представлена в розділі «Система управління окупованими територіями» колективної праці О. Гончаренка, О. Лисенка та Т. Першиної «Історія Другої світової війни: погляд з ХХІ століття». Автори розділу досить детально характеризують систему адміністративно-територіального устрою РКУ, окреслюють службову компетенцію органів управління всіх рівнів, показуючи механізми формування впливу на місцеве суспільство. Наявна у праці й характеристика нормативно-правової бази, на основі застосування якої здійснювалася окупаційна політика, а також судових механізмів врегулювання повсякденного життя місцевого населення.

У тексті проаналізовано порядок створення та функціонування німецьких і українських судових інституцій РКУ, їхні компетенції та повноваження, порядок кадрового забезпечення, досліджуються юридичні й правові механізми та засоби впливу німецької окупаційної адміністрації на місцеве населення у сфері соціальних відносин [13].

О. Гончаренко проблеми функціонування системи місцевих судових установ РКУ виділяє в окремий предмет дослідження. Цьому сприяв і вибір теми дослідження – функціонування окупаційного апарату всіх управлінських рівнів та його регулятивний вплив на правовий статус цивільного населення. Звісно, що дослідник не міг обійтися без аналізу роботи такого засобу врегулювання соціальних відносин, якими є судові установи. Тим більше, що він повсякчас полемізує, а окремі принципові положення навіть конфліктують із напрацьованими не лише радянської, а й сучасної вітчизняної історіографії, представники якої, на його думку, застосовували й далі застосовують неправомірний, з погляду юридичної науки, термін «безправне становище» місцевого населення. Усупереч цьому дослідник доводить, що населення, яке мешкало на окупованих територіях України, мало суттєво обмежений, але все ж правовий статус, як певну міру й свободу поведінки в рамках проголошених нормативними актами право-

вих приписів. Водночас для досліджень цього автора характерне надзвичайно широке представлення архівних документів, значна частина яких перекладена з німецької мови та вперше введена до наукового обігу.

У монографії О. Гончаренка розглянуто низку актуальних питань, як-от: особливості застосування адміністративного, податкового, трудового, кримінального, цивільного та сімейного права в контексті врегулювання повсякденного життя окупованого соціуму. На сторінках монографічного дослідження знайшли своє висвітлення й тогочасні правовідносини не лише всередині соціальної спільноти, а й між нею й німецькою владою у сферах освіти, медицини та соціального забезпечення непрацездатної частини населення України, надання допомоги колишнім репресованим та загалом особам, яких переслідувала свого часу радянська влада [11].

У виданні чітко окреслено компетенцію судів і зазначено, що для врегулювання спорів цивільного та сімейного характеру на теренах РКУ були створені мирові (третейські) суди, які очолювали шліхтери. Ці суди розглядали справи сімейного та цивільного характеру. Для здійснення кримінального судочинства були створені суди шефенів, які розглядали дрібні правопорушення, скоєні представниками місцевого населення.

О. Гончаренко, розглядаючи порядок створення нормативно-правового й кадрового забезпечення роботи мирових судів, доводить, що створені в 1941–1942 рр. українські судові установи були частиною окупаційного апарату влади. Їхні службовці номінально зараховувались до штатних розписів органів місцевого управління та утримувались за їхній рахунок. Але українські шліфени підпорядковувалися правовим відділам генеральних комісаріатів і безпосередньо гебітскомісаріатам.

Нормативно-правова база, на основі якої здійснювалося врегулювання цивільно-правових та сімейних відносин місцевого населення, відставала від реальних потреб українського суспільства. Представникам окупаційної адміністрації доводилося використовувати сегменти колишнього радянського законодавства.

За допомогою мирових судів окупаційною адміністрацією було здійснено спробу врегулювання надто важливих для місцевого населення проблем, пов'язаних із його цивільно-правовим статусом [10].

У цьому ж контексті розглядає О. Гончаренко й особливості функціонування на окупованій території українських кримінальних судів (судів шефенів). Він доводить, що кримінальне право відображало расові погляди гітлерівців, оскільки рівень відповідальності залежав від національної належності винних у вчиненні кримінально караних дій. Для різних категорій населення діяли різні нормативно-правові акти, а основою для їх створення став Німецький кримінальний кодекс.

Право на винесення рішень про застосування кримінальних покарань мали військові органи влади, німецькі суди, особливі (поліцейські) суди, українські

кримінальні суди та особисто гебітскомісари. Українські судді (шефени) мали право на розгляд дрібних, переважно побутових, справ [5].

Отже, в окупованій нацистами Україні діяли мирові (третейські) суди, які врегульовували відносини цивільно-правового та сімейного характеру, що виникали між місцевим населенням.

Расистська доктрина, яка була основою нацистської ідеології, діяла і в цьому сегменті правових відносин, оскільки для українців, етнічних німців та громадян Третього райху створювалися різні судові установи. Цивільно-правові відносини в середовищі єврейського населення регулювалися в адміністративному порядку [10].

О. Гончаренко зазначає, що, незважаючи на екстремальні умови життя, зумовлені фактом окупації країни, соціальні відносини серед місцевої людності не припинялися. Проте окупаційна адміністрація виявилася не готовою до нормативно-правового регулювання цих проблем. Гітлерівське окупаційне законодавство відставало від завдань регулювання соціальних відносин місцевого населення. Українські судді розглядали позови з майнових суперечок. Чимало цих питань вирішувалося також районними управами, зокрема щодо набуття прав власності на будинки, квартири, надання додаткової площі присадибної земельної ділянки, передачі будинків в орендне користування тощо. Розірвання шлюбу відбувалося винятково в судовому порядку та перебувало в компетенції мирових суддів (шліхтерів).

В окупаційному сімейному законодавстві було сформульовано основні засади, описано процедуру та умови укладення шлюбу, на основі яких визначалися особисті та майнові права й обов'язки подружжя, права та обов'язки батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів. Нормативно-правові акти у сфері сімейного законодавства часто змінювались, здебільшого пристосовуючись до завдань економічної експлуатації трудових резервів України. Особлива процедура реєстрації шлюбу вказує на те, що за її допомогою окупаційна влада намагалася виявити національність і політичне минуле представників місцевого населення. Специфічний правовий статус осіб, визнаних військовополоненими, не дозволяв їм юридично оформлювати фактичні сімейні правовідносини.

Наявність кількох типів нормативно-правових актів у сфері сімейного законодавства, призначених для українців, фольксдойче та євреїв, вказує на те, що принципи расизму, які перебували в центрі ідеології нацизму, впливали на формування сімейно-шлюбного законодавства [8].

У дотичній з О. Гончаренком проблемно-тематичній ніші працює М. Куницький. На основі напрацювань свого попередника він досліджує соціально-правовий статус місцевого населення РКУ практично в усіх сферах повсякденного життя. Він також заперечує використання терміна «безправне становище» місцевого населення й аналізує широку палітру правовідносин адміністративного, цивільного, кримінального порядку, доводячи при цьому, так само як і О. Гонча-

ренко, що населення, яке мешкало на окупованих теренах України, користувалося обмеженим правовим статусом, але мало певні можливості для захисту своїх прав та інтересів, зокрема і в судовому порядку [23; 24; 25].

У дисертації М. Куницького «Соціально-правовий статус місцевого населення райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.)» особливе місце відведено судовим засобам захисту прав та інтересів місцевого населення РКУ та практичній роботі місцевих судових установ із врегулювання повсякденних проблем населення РКУ.

Автор зазначає, що одним із важливих засобів забезпечення законослухняної правомірної поведінки місцевого населення виступала можливість захисту його прав. З перших днів окупації основним способом захисту прав місцевого населення стали звернення та заяви до органів управління. Передусім люди могли звертатися до керівництва районних та міських управ, яким довелося розглядати велику кількість заяв і забезпечувати певний правовий захист населення.

Дослідник звернув увагу на те, що в багатьох регіонах України від середини 1942 р. правові відділи як структурні підрозділи органів місцевого управління були скорочені, але юридична практика щодо допомоги населенню все-таки не припинялася. На місцях залишилися юридичні консультації, працівники яких продовжували надавати відповідні послуги місцевому населенню. Замість правових відділів у багатьох генеральних округах при органах місцевого управління були створені юридичні бюро. Окрім консультування працівників районних та міських управ, їхні службовці були зобов'язані надавати юридичну допомогу місцевому населенню.

У дисертації вказано, що основною німецькою владною інституцією, до якої населення України мало право звертатися по допомогу, стали гебітскомісаріати. Фактично вони були тим органом влади, працівники якого мали реальну можливість вплинути на долю людей, вирішити їх важливі життєві проблеми. Якщо незаконні дії ініціювали місцеві управлінці, службовці німецьких органів влади були не проти того, щоб засвідчити перед місцевим населенням свою «справедливість». Тому досить часто місцевих мешканців ознайомлювали з фактами зловживань адміністрації районних та міських управ, працівників поліційних формувань.

Автор згадує про ще одну установу, що відіграла важливу роль у забезпеченні прав місцевого населення, це органи німецької цивільної жандармерії. Фактично ця німецька правоохоронна структура виконувала функції кримінальної поліції, розглядаючи безліч справ, пов'язаних зі зверненнями місцевого населення. Водночас жандарми могли розглядати справи як в адміністративному порядку, самостійно ухвалюючи рішення та здійснюючи правосуддя, так і передавати підготовлені матеріали досудового слідства на розгляд місцевого кримінального суду.

Окрім правового захисту населення, у дисертації звернуто увагу і на можливість захисту прав та інтересів українців у судовому порядку. Зазначено, що це

був один із основних дійових засобів захисту цивільних прав місцевого населення та врегулювання тих соціальних відносин, які виникали в суспільному середовищі. Для цього німецька адміністрація РКУ ініціювала створення місцевих судових установ – цивільних (суди шліфенів) та кримінальних (суди шефенів). Для розв'язання правових проблем фольксдойчів був створений німецький цивільний суд.

Автор конкретизує повноваження судів. Цивільні суди розглядали такі питання: ідентифікація особи, встановлення часу народження та віку, надання права на одруження, усиновлення, оголошення особи недієздатною та зниклою безвісти, встановлення опіки та піклування, розлучення та визначення рівня аліментних платежів, затвердження прав на спадщину, майнових спорів. Суди шефенів призначалися для розгляду дрібних правопорушень, які можна було кваліфікувати як злочини.

Побіжно розглянуто питання участі адвокатів у розгляді справ. Вимоги до цієї категорії працівників юридичної сфери були такими ж, як і до суддів: наявність відповідної фахової підготовки та досвіду професійної діяльності, лояльне ставлення до німецької влади. Не мали права обіймати ці посади колишні комуністи, працівники НКВС та прокуратури, євреї. Ще одним засобом регулювання соціальних відносин стало створення місцевого нотаріату. Ці нотаріальні установи ефективно виконували своє завдання, а їхній нечисленний, як на той час, і не завжди кваліфікований кадровий склад у міру своїх можливостей здійснював регулятивні функції [23].

У статті М. Куницького «Функціонування установ шліфенів та шефенів на теренах Райхскомісаріату “Україна”: аналіз судової практики (1941–1944 рр.)» проаналізовано процесуальні особливості функціонування місцевих цивільних і кримінальних судів на теренах РКУ. У публікації доведено, що за допомогою судових установ, навіть незважаючи на низьку якість нормативно-правової бази, на основі якої здійснювалися процесуальні дії шліфенів та шефенів, їм удалося врегулювати ті відносини, які виникали між суб'єктами повсякденного соціального життя [25].

М. Куницький у праці «Судові засоби захисту прав та інтересів місцевого населення Райхскомісаріату “Україна” (1941–1944 рр.)» проаналізував проблему створення та функціонування місцевих судових установ на теренах райхскомісаріату «Україна». Автором було встановлено, що за допомогою місцевих судових установ створювалися певні умови для врегулювання проблем повсякденного життя українського суспільства періоду німецької окупації. За допомогою звернень до місцевих судів шліфенів та шефенів цивільне населення райхскомісаріату «Україна» могло певним чином захистити власні права та інтереси від незаконних на них посягань [24].

Отже, визначено, що місцеві цивільні суди, створені на теренах РКУ навесні 1942 р., розв'язували цивільні спори та мали стати ефективним засобом збереження спокою та дотримання правопорядку з боку населення. Найслабшим місцем

у їхній діяльності була неповноцінна нормативно-правова база, на підставі якої здійснювалося судочинство. Кваліфікованих спеціалістів, які змогли б замінити всі вакансії у судових установах, не вистачало, а тому на теренах РКУ виникли камери шефенів-шліхтерів. У результаті місцеві судді розглядали як цивільні, так і кримінальні справи. Звісно, що це не могло не позначитися на якості ухвалених судових рішень та вироків. Своєрідність ситуації з функціонуванням місцевих судових установ на теренах РКУ виявлялася і в тому, що до участі в розгляді справ були допущені адвокати. З'ясовано, що завдяки місцевим судовим установам створювалися певні умови для врегулювання проблем повсякденного життя українського суспільства періоду німецької окупації. За допомогою звернень до місцевих судів шліфенів і шефенів цивільне населення РКУ могло певним чином захистити власні права та інтереси від незаконних на них посягань.

Ще однією важливою працею в досліджуваній сфері є колективна монографія О. Гончаренка, М. Куницького та О. Лисенка «Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату “Україна” та “військової зони”. 1941–1944 рр.». Один із підрозділів цієї роботи присвячено судовій системі. Автори зазначають, що німецька судова влада мала розгалужену мережу установ, зорієнтованих не стільки на забезпечення правопорядку, скільки на репресивну практику. Адже поряд із економічними головними завданнями були ті, що пов'язані з боротьбою проти «ворогів Райху» – комуністів, євреїв, радянських активістів, партизанів, підпільників, українських самостійників, польських націоналістів та іншого «підривного елемента» [12].

У монографії вказується, що восени 1941 р. в українських регіонах постали поліцейські суди військового часу. Ці установи перебували в підпорядкуванні керівників німецьких каральних (поліцейських) установ. Компетенція українських управлінців не поширювалась на німців і громадян Райху, які підлягали санкціям винятково з боку німецьких управлінців. Оскарження накладених покарань не допускалося.

Автори згадують про один із основних і, потрібно визнати, – дієвих засобів захисту цивільних прав місцевого населення та врегулювання тих соціальних відносин, які виникали в суспільному середовищі, – можливість захисту своїх прав та інтересів у судовому порядку, яку місцеве населення РКУ отримало навесні 1942 р., а в деяких регіонах і раніше. Щоправда, окупаційні управлінці не поспішали створювати ці органи. Інколи на заваді ставали й об'єктивні труднощі – нестача приміщень і кваліфікованих кадрів. Тому в окремих регіонах України судові установи розпочали свою роботу лише наприкінці 1942 та в 1943 р.

У дослідженні стверджується, що для ухвалення рішень та обвинувальних вироків у тимчасових судових установах застосовувалось довоєнне радянське законодавство, яке поєднувалося з німецькими нормативними положеннями. Але ця нормативно-правова база не могла бути застосована в окупованій Україні в повному обсязі, адже суттєво змінилися ті соціальні відносини, які існували в місцевому суспільстві в довоєнний період. Тому виникали значні труднощі

з уніфікованим й адекватним застосуванням радянського й німецького окупаційного законодавства, тлумаченням приписів правових норм тощо. Взагалі ж шліхтери розв'язували питання за своїм справедливим розсудом, зважаючи на основні положення законів, що були спільним здобутком європейської культури. Водночас у деяких випадках могли бути застосовані принципи законів, які діяли в цій місцевості до запровадження радянського права, якщо вони відповідають духу теперішнього часу. Німецька влада розуміла становище, у якому опинилися місцеві судді. А тому для підвищення їхньої кваліфікації генеральні комісаріати проводили більш-менш регулярні службові наради.

Своєрідність функціонування місцевих судових установ на теренах РКУ виявлялася і в тому, що до участі в розгляді справ допускалися адвокати. Розгляди справ у німецькому суді проводилися за правилами судочинства в Третьому райху, тому участь адвоката в них не була обов'язковою. Представником підсудного могла бути будь-яка особа німецької національності, яка своїми якостями відповідала цьому призначенню. Вимоги до цієї категорії працівників юридичної сфери були подібними до суддів: наявність відповідної фахової підготовки та досвіду професійної діяльності, лояльне ставлення до німецької влади. Не мали права обіймати ці посади колишні комуністи, працівники НКВС та прокуратури, євреї. Не могли бути адвокатами такі категорії: особи, молодші 25 років; службовці, позбавлені адвокатського звання за вчинений злочин і ганебний вчинок; жінки. За недостатньої кількості адвокатів судовими установами могли призначатися повірені. Претенденти на зарахування до переліку повірених повинні були мати середню освіту та трирічну «судову практичну підготовку», а також скласти іспит із матеріального та процесуального права. Зазвичай адвокати захищали обвинувачених за обопільною з ними згодою, отримуючи за це грошову винагороду. Але відомі випадки, коли захисників для тих, хто не міг оплатити їхніх послуг, призначав суддя [12].

Досить стисло охарактеризовано ще один засіб регулювання соціальних відносин – місцевий нотаріат. Як правило, свою службову діяльність нотаріус проводив у межах районної чи міської управи. Районні управи зобов'язані передати нотаріусам у службове користування відповідні приміщення та канцелярське приладдя. Заробітну плату нотаріуси також отримували за рахунок бюджету районної управи, хоч вони мали право й на половину прибутків, які надходили від їхньої фахової діяльності [12].

Н. Колісник у публікації «Особливості здійснення цивільного судочинства на теренах Райхскомісаріату “Україна” (1941–1944 рр.)» розглядає практичну діяльність місцевих цивільних судів. Автор публікації доводить, що гітлерівська окупація України призвела до руйнації усталених соціальних відносин, спотворила, але так і не змогла остаточно знищити їх. Будь-яке суспільство живе за власними закономірностями, зважаючи на які державно-політичні режими здатні шляхом регулятивного впливу підпорядкувати їх, спрямувавши у бік реалізації власних цілей, завдань і програм. У роки війни правлячий у нашій країні окупа-

ційний режим зустрівся з цією ж проблемою. Гітлерівці змушені були застосовувати саме цей шлях у стосунках із населенням окупованих територій. Одним із засобів досягнення цієї мети стало створення в окупованій Україні судів цивільної юрисдикції. Тому вивчення цих взаємин між українським суспільством і окупаційним режимом в їх регулятивній площині є актуальним завданням історичної науки, тим більше, що спеціальних досліджень із цієї тематики в Україні бракує. Н. Колісник на основі вивчення архівних джерел і публікацій з'ясувала основний зміст на напрям роботи місцевих цивільних судів, які функціонували на території РКУ [18].

У дослідженні встановлено, що місцеві цивільні судові установи та адвокатура, незважаючи на жорстокий нацистський окупаційний режим, створювали правове підґрунтя для унормування соціальних відносин у різних сферах повсякденного життя. Місцеві цивільні суди, які постали на теренах РКУ навесні 1942 р., розв'язували цивільні спори та мали стати ефективним засобом збереження спокою й дотримання правопорядку з боку населення. Але найслабшим місцем у їхній діяльності стала неповноцінна нормативно-правова база, на основі якої здійснювалося тогочасне судочинство.

Автор зазначила, що участь адвокатів у судових процесах здебільшого мала позитивне значення, адже місцеве населення отримало можливість захистити свої майнові права від незаконних на них посягань з боку інших представників соціуму.

Н. Колісник у кількох своїх працях розглядає проблему функціонування системи цивільних судів в окупованій Німеччиною Україні. У результаті дослідження встановлено, що для врегулювання соціальних відносин в українському суспільстві гітлерівською окупаційною владою було створено цивільні суди. Незважаючи на відсутність повноцінної нормативно-правової бази, службовцям цивільних судів удалося забезпечити певні права та інтереси місцевого населення [18; 19].

У статті «Реалізація судових функцій у системі службових компетенцій місцевих управ Райхскомісаріату “Україна” в період другої половини 1941 – середини 1942 рр.» Н. Колісник досліджує особливості роботи місцевих управ райхскомісаріату «Україна» в той час, коли на теренах цього окупаційного адміністративно-територіального утворення були відсутні судові органи. У публікації з'ясовано, що фактично місцеві управи замінили собою судові установи, розв'язуючи на практиці суперечки, які виникали в місцевому соціальному середовищі [20].

Дослідниця зазначає, що правові відділи місцевих управ, створені влітку і восени 1941 р., надавали юридичну фахову допомогу не лише своїм працівникам, а й забезпечували право цивільного населення на безкоштовну консультацію та захист власних інтересів. Вплив працівників правових відділів на порядок тогочасного урядування був досить суттєвим, адже часто без їхньої санкції рішення місцевої влади не приймалися.

У висновках ідеться про те, що в період відсутності місцевих судових установ на теренах РКУ їхні функції та службові завдання були передані районним

та міським управам, працівники яких і розглядали проблеми дотримання правомірної поведінки цивільним населенням. В умовах відсутності повноцінної німецької нормативно-правової бази працівники органів місцевого управління використовували частину радянського законодавства, а в разі неможливості його застосування діяли на власний розсуд відповідно до розуміння ситуації.

У статті «Зміни громадянського статусу особи у практиці роботи місцевих судових установ на теренах Райхскомісаріату “Україна” (1941–1944 рр.)» автор досліджує особливості роботи місцевих судових установ, які своїми рішеннями вносили зміни в громадський статус осіб, які проживали на теренах підконтрольних окупаційній адміністрації райхскомісаріату «Україна» [17].

Н. Колісник зазначає, що в період 1942–1944 рр. будь-які зміни в громадянському статусі особи проводилися виключно в судовому порядку. До цього часу окремі дії могли здійснюватися службовцями органів місцевого управління РКУ. Після створення судових органів ця компетенція була передана установам шліфенів. До відповідної підсудності шліфенів належали: встановлення особи, часу та місця її народження, зміна прізвища, надання права на одруження та розлучення, оголошення особи зниклою безвісти чи померлою.

У статті «Проблеми нормативно-правового забезпечення роботи місцевих судових установ на теренах Рахскомісаріату “Україна”» Н. Колісник досліджує особливості нормативно-правового забезпечення роботи місцевих судових установ, які функціонували на теренах, підконтрольних окупаційній адміністрації райхскомісаріату «Україна». Вона стверджує, що нормативно-правове забезпечення роботи місцевих кримінальних і цивільних судів здійснювалося окупаційною адміністрацією РКУ вкрай повільно. Фактично, ці судові установи почали працювати лише в другій половині 1942 р. До цього часу всі питання розглядали відділи районних і міських управ, працівники яких і так були переобтяжені службовими повноваженнями та не мали відповідної фахової підготовки [19].

У статті Ю. Левченко «Судовий апарат німецьких адміністративно-територіальних одиниць України за роки окупації: 1941–1944 рр.» проаналізовано судовий апарат українських адміністративно-територіальних одиниць: райхскомісаріату «Україна», дистрикту «Галичина», «Військової зони України», які під час окупації України 1941–1944 рр. перебували під владою нацистської Німеччини. Окрім того, розкрито структуру судів й основні принципи цивільного та кримінального права на цих територіях [26].

Проаналізувавши систему судочинства, автор дійшов висновку, що все судочинство діяло винятково на основі німецьких законів, але Ю. Левченко не звертає уваги на те, що на практиці деякі судді були вимушені звертатись і до радянських законів, які не суперечили німецьким, задля того, щоб мати змогу розглянути справу швидше або розглянути її взагалі, бо німецьке окупаційне законодавство було недосконале і, тим більше, не могло охопити всі сфери життя тогочасного населення.

Окрім того, у статті стверджується, що на території райхскомісаріату «Україна» не розглядалися цивільні справи місцевого населення, якщо вони не зачіпали інтересів німців. Аналіз згаданих вище праць дає підстави для висновку, що це не так [26].

Про поняття дискретності права на території окупованої України йдеться у статті Л. Матвеевої «Дискретність права як прояв транзитивності в праві». Вона стверджує, що існує кілька сценаріїв існування права окупованих країн і ставить на противагу окупацію України під час Першої та Другої світових війн. На думку дослідниці, у 1918 р. окупаційна влада сприяла розбудові Української держави. У 1941–1944 рр. відбувся повний розрив із правом радянської України, що підтверджується зміною соціального статусу місцевого населення, створенням нової системи судочинства та нової «німецької» системи відповідальності [28].

М.С. Долинська у своїй публікації «Особливості провадження нотаріальної діяльності на українських землях під час Другої світової війни» проаналізувала питання правового регулювання нотаріальної діяльності під час Другої світової війни та функціонування органів нотаріату на українських землях у складі СРСР. У статті охарактеризовано Постанову Ради Народних Комісарів УРСР від 3 грудня 1940 р. № 1615 «Про зміну і доповнення Нотаріального положення УРСР». Констатовано, що перед початком Другої світової війни правове регулювання діяльності органів нотаріату Української СРР здійснювалося двома основними нормативними актами: Положенням про судоустрій УСРР та Нотаріальною Уставою, які діяли до 1944 р. Але значно більшу увагу автор приділяє нотаріату після окупації [14].

Дуже цікавою є публікація Т. Мартиненко та К. Кондратюк «Соціальна історія Львова часів німецької окупації крізь призму матеріалів судочинства: джерелознавчий аспект». Ця стаття присвячена аналізу матеріалів судових органів як джерела вивчення соціальної історії Львова в контексті повсякденного життя в умовах німецької окупації. У праці розглянуто особливості зазначених документів, розкрито їхній інформаційний потенціал у висвітленні легальної та нелегальної сфер життя тогочасного суспільства.

Розглядуваний у статті пласт матеріалів судових органів часів німецької окупації містить багатий фактологічний матеріал для дослідження мотивації поведінки, стратегій виживання, суспільних практик, настроїв цивільного населення. Представлені в карних справах приклади ненормативної поведінки дозволяють розкрити характерні ознаки окупаційної системи та тенденції суспільного життя. Наявний матеріал засвідчує, що заходи німецького тоталітарного режиму, спрямовані на встановлення тотального контролю над усіма сферами життя в умовах війни, значного успіху не мали, а лише спровокували виникнення альтернативних підпільних взаємодій. Так, намагання контролювати ціни та товарообіг в умовах тотального дефіциту спричинило масове поширення нелегальної торгівлі, а спроби контролю над пересуванням і діяльністю мешканців за допомогою різноманітних документів – появу цілої індустрії з виробництва

фальшивих документів. Пристосування мешканців міста до мінливих умов війни та життя в рамках, нав'язаних окупаційним режимом, спровокувало диверсифікацію поведінки міського населення, превалювання неформальних міжособистісних зв'язків та розширення нелегальної сфери суспільного життя [27].

У колективній монографії «Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945» досить побіжно згадано про тогочасну систему судочинства. У праці зазначено, що кримінальне судочинство було додатком каральних органів, що не зовсім відповідало дійсності. Зазначено, що у РКУ «мирові суди» займались лише майновими справами, і не згадано про сімейні та дрібні немайнові цивільні справи. Не охарактеризовано було і нормативно-правову базу, на яку спирались судді, лише вказано, що вироки виносились на основі «природного відчуття справедливості і моральності» й таке «судочинство» мало відрізнялося від позасудових розправ [15].

Потрібно згадати ще одну колективну монографію, присвячену регіональній історії, – «Кривий Ріг: лихоліття 1941–1945 рр.». У ній було коротко охарактеризовано судову систему райхскомісаріату «Україна»: Верховний суд (обергеріхт), нижчі судові інстанції (дойчгеріхт), «зондергеріхти» (суди особливого призначення), третейські (мирові суди) на чолі зі шліхтерами (мировими суддями). У загальних рисах розмежовано повноваження кожного із судів. Діяльність зазначених установ не проаналізовано, лише вказано, наскільки це судочинство відповідало букві закону і, що найголовніше, як виконувались рішення судів – судити важко [21].

У статті А. Петрової «Характерні риси та особливості окупаційного режиму в райхскомісаріаті “Україна” (на матеріалах Хмельницької та Вінницької областей)» зазначено, що існувало як німецьке, так і так зване «власнокрайове» судівництво, що було введене для ненімецького населення навесні 1942 р., також численні справи вирішував гебітскомісар адміністративним шляхом. Окрім того, автор звернула увагу на те, що нова влада не давала достатньої юридичної опіки місцевому населенню, тобто юридичні норми були зафіксовані, а за їхнє виконання нова влада не поспішала відповідати [30].

Н. Кузовова у праці «Огляд документів про побут населення Херсонщини за часів нацистської окупації» проаналізувала документи з фондів Генічеського (ф. Р-1444) та Херсонського (ф. Р-1617) мирових судів. Зазначено, що у них зберігалися документи про характер, перебіг та результати розгляду місцевими судами скарг та позовів місцевого населення під час нацистської окупації. Так звані «мирові суди» були утворені окупаційною владою та займалися цивільним судочинством. Українські мирові суди в Генічеську та Херсоні підпорядковувались окружним комісарам – Мелітопольському та Херсонському відповідно. Мирові судді – шліхтери – займалися розглядом цивільних справ про крадіжки, сварки, виплату аліментів на дітей і старих батьків, наданням дозволів на усиновлення тощо. У цьому комплексі документів особливий інтерес викликають заяви та скарги громадян, протоколи допитів, протоколи засідань і вироки суду, що

відображають проблеми правового характеру, з якими стикалося населення на окупованій території. Також ці документи відображають деякі морально-етичні аспекти поведінки людей у воєнних умовах.

Однією з найбільших груп документів є справи про сварки, образи словом та дією між родичами, сусідами, членами общини. Вони свідчать про занепад моралі, пов'язаний із погіршеннями умов життя, необхідністю виживання у важких умовах окупації.

Інколи трапляються справи про розлучення й усиновлення дітей. У процесі розгляду справ про розлучення суд визначав винну сторону, на яку покладав судові витрати, призначав аліменти на утримання дітей, стежив за своєчасною їх виплатою [22].

Отже, історіографічний аналіз напрацювань сучасної історичної науки переконливо доводить, що висвітлення багатьох проблем із функціонування судової системи на теренах РКУ проходить лише початковий етап. Здебільшого вивчено нормативно-правову базу, на основі якої здійснювалося цивільне та кримінальне судочинство, окремі аспекти матеріального й кадрового забезпечення роботи установ шліфенів та шефенів. Проте потребують уточнення особливості роботи судових установ у період перебування окупованих областей у підпорядкуванні військової адміністрації, механізми захисту населення в цивільній та кримінальній площинах, судовий процес в установах шліфенів та шефенів.

Джерела та література:

1. Гончаренко О.М. Громадянський статус місцевого населення окупованої України: аналіз нормативних заходів комендатур Вермахту та цивільної адміністрації райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) // Мандрівець. – № 3. – 2011. – 114 с.
2. Гончаренко О.М. Інститут власності у цивільному праві періоду гітлерівської окупації України (1941–1944 рр.) // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П. Коцура. – Київ, 2011. – Вип. 21. – 158 с.
3. Гончаренко О.М. Інститут правових радників у системі судочинства Рейхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Серія № 6. Історичні науки: Зб. наукових праць. – Випуск 6: Ювілейний випуск до 175-річчя Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К., 2010. – 282 с.
4. Гончаренко О.М. Інститут шлюбу в системі сімейного законодавства окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату «Україна»: аналіз нормативно-правової бази (1941–1944 рр.) // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 22. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – 308 с.
5. Гончаренко О.М. Кримінальне право як засіб регулювання поведінки місцевого населення Рейхскомісаріату «Україна»: огляд нормативної бази та судової практики (1941–1944 рр.) // Наукові записки з української історії: Збірник наукових праць. – Вип. 23. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – 291 с.
6. Гончаренко О.М. Майнові правовідносини місцевого населення Райхскомісаріату «Україна»: проблеми визначення цивільного статусу та аналіз нормативного забезпечення. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка / За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. – Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – Вип. 1. – 299 с.
7. Гончаренко О.М. Повсякденне життя місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» у контексті функціонування окупаційної системи цивільних судів (1941–1944 рр.) // «Історія повсякденності: теорія та практика»: матеріали Всеукр. наук. конф., [м. Переяслав-Хмельницький], 5–6 жовт. 2012 р. / [упоряд.: О.М. Лукашевич, Т.Ю. Нагайко, В.В. Коцур]. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – 200 с.
8. Гончаренко О.М. Повсякденне життя українського населення крізь призму документів судочинства органів цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) // «Історія повсякденності: теорія та практика»: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. / [Упоряд.: О.М. Лукашевич, Т.Ю. Нагайко]. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 246 с.
9. Гончаренко О.М. Судова та управлінсько-розпорядча практика установ окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату «Україна» у сфері припинення сімейних правовідносин (1941–1944 рр.) // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П. Коцура. – Київ, 2009. – Вип. 16. – 118 с.
10. Гончаренко О.М. Українські мирові суди в системі органів правосуддя гітлерівського окупаційного апарату влади Райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура, службова компетенція та основний зміст діяльності (1941–1944 рр.) // Вісник Черкаського університету. – Серія: Історичні науки. – Випуск № 202. Частина II. – Черкаси, 2011. – 151 с.
11. Гончаренко О.М. Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941–1944 рр.): монографія. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 600 с.

12. Гончаренко О.М., Куницький М.П., Лисенко О.Є. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2014. – 151 с.
13. Гончаренко О.М., Лисенко О., Першина Т. Система управління окупованими територіями України // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття: Історичні нариси / НАН України, Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2010. – Кн. 1. – 735 с.
14. Долинська М.С. Особливості провадження нотаріальної діяльності на українських землях під час Другої світової війни // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Серія юридична. – Вип. 4. – 2017. – С. 118–127.
15. Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 / Ф.Г. Турченко (наук. ред.), В.М. Мороко, О.Ф. Штейнле, В.С. Орлянський [та ін.]. – Запоріжжя: Просвіта, 2013. – 416 с.
16. Історія державної служби в Україні: у 5 т. / [О.Г. Аркуша, О.В. Бойко, Є.І. Бородін та ін.; відп. ред.: Т.В. Мокренко, В.А. Смолій; редкол.: С.В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.]; Голов. упр. Держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К.: Ніка-Центр, 2009. – Т. 2. – 512 с.
17. Колісник Н. Зміни громадянського статусу особи у практиці роботи місцевих судових установ на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Сер. Історія. – Вип. 2, ч. 3. – Тернопіль: [ТНПУ], 2014. – С. 61–65.
18. Колісник Н. Особливості здійснення цивільного судочинства на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) // Переяславський літопис. – Вип. 6, 2014. – С. 57–63.
19. Колісник Н. Проблеми нормативно-правового забезпечення роботи місцевих судових установ на теренах Райхскомісаріату Україна (1941–1944 рр.) // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 91. – С. 93–97.
20. Колісник Н. Реалізація судових функцій у системі службових компетенцій місцевих управ райхскомісаріату Україна в період другої половини 1941 – середини 1942 рр. // Часопис української історії. – 2014. – Вип. 30. – С. 66–71.
21. Кривий Ріг: лихоліття 1941–1945 рр.: колек. моногр. – Кривий Ріг: Видавничий центр ДВНЗ «КНУ», 2015. – 515 с.
22. Кузовова Н. Огляд документів про побут населення херсонщини за часів нацистської окупації. Сторінки безсмертя. 1941–1945 рр.: Збірка статей та матеріалів. – Херсон: Айлант, 2013. – С. 33–40.
23. Куницький М.П. Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.): монографія. – К.: ПП «НВЦ «Профі», 2014. – 564 с.
24. Куницький М.П. Судові засоби захисту прав та інтересів місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) // Мандрівець. – Тернопіль, 2013. – № 6 (108). – 98 с.
25. Куницький М.П. Функціонування установ шліфенів та шефенів на теренах Райхскомісаріату «Україна»: аналіз судової практики (1941–1944 рр.) // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П. Коцура. – Київ, 2014. – Вип. 29. – 110 с.
26. Левченко Ю.І. Судовий апарат німецьких адміністративно-територіальних одиниць України за роки окупації: 1941–1944 рр. // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: науковий збірник. – Серія: Політика, історія, культура. – 2011. – Вип. 4 (60). – С. 115–120.
27. Мартиненко Т.І., Кондратюк К.К. Соціальна історія львова часів німецької окупації крізь призму матеріалів судочинства: джерелознавчий аспект // Вісник Львівської

- комерційної академії. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2013. – Вип. 11. – Серія: Гуманітарні науки.
28. Матвеева Л.Г. Дискретність права як прояв транзитивності в праві // Порівняльно-аналітичне право. – № 7, 2014. – С. 18–22.
 29. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. 1941–1944: в 2-х кн. Кн. 1: Борьба в подполье. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 117–121.
 30. Петрова А.І. Характерні риси та особливості окупаційного режиму в рейхскомісаріаті «Україна» (на матеріалах Хмельницької та Вінницької областей) // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. – Серія: Історія. – 2010. – Вип. 17. – С. 75–82.
 31. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси / [Д.В. Архєрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін.; Відповід. ред. В.А. Смолій]. – К.: Наукова Думка, 2002. – 952 с.: іл. – Бібліогр.: с. 878–921. Показчик ім.: с. 922–944, с. 596–707.
 32. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4620: Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни. – оп. 3. – Спр. 239: Система гноблення українського народу німецько-румунськими загарбниками. Дослідження Воробйова. 1941–1944. – 159 арк., арк. 10–21.
 33. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території Рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в період Другої світової війни: монографія. – Кривий Ріг: Мінерал, 2005. – 564 с.
 34. Шайкан В.О. Німецька система судочинства та діяльність українських правових відділів у роки тимчасової гітлерівської окупації України. Безсмертя подвигу: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 22 квітня 2005 р. / Київський національний університет внутрішніх справ. – К.: ВПЦ МВС України, 2006. – 250 с.
 35. Шайкан В.О. Повсякденне життя українців у роки німецької окупації. 1941–1944. – Київ, 2010. – 80 с.
 36. Шайкан В.О. Стан системи судочинства на території Рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки гітлерівської окупації. Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – 250 с.

© *Алина* ИВАНЕНКО

ПРАКТИКА РАБОТЫ СУДОВ РАЙХСКОМИССАРИАТА «УКРАИНА» ПО УРЕГУЛИРОВАНИЮ ПРАВООТНОШЕНИЙ В УКРАИНСКОМ СОЦИУМЕ (1941–1944): ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

Актуальность проблемы заключается в ее недостаточной изученности, ведь и сегодня сформулирована проблема решена отечественными исследователями лишь частично, хотя определенный прорыв в этой сфере таки осуществлен. В частности, отдельные вопросы соответствующего направления работы местных управ РКУ в своих работах исследуют В. Шайкан, А. Гончаренко и М. Куницкий. В основном эти авторы пытаются реконструировать порядок работы юридических (правовых) отделов местных управ, тогдашнюю практическую деятельность судебных органов. В результате проблема освещена в современной историографии частично и в общем виде. Историографический анализ наработок современной исторической науки убедительно доказывает, что освещение многих проблем по функционированию судебной системы на территории РКУ проходит только начальный этап. В основном изучено нормативно-правовую базу, на основе которой осуществлялось гражданское и уголовное судопроизводство, отдельные аспекты материального и кадрового обеспечения работы учреждений шлифенов и шефенов. Однако нуждаются в уточнении особенности работы судебных органов в период пребывания оккупированных областей в подчинении военной администрации, механизмы защиты населения в гражданской и уголовной плоскостях, судебный процесс в учреждениях шлифенов и шефенов.

Ключевые слова: *исследователь, суд оккупационный режим, законодательство.*

© *Алина* IVANENKO

THE COURTS OF REICHSCOMMISSARIAT «UKRAINE» REGULATING RELATIONSHIPS IN UKRAINIAN SOCIETY (1941–1944): DOMESTIC HISTORIOGRAPHY

Despite the considerable number of scientific publications dedicated to the reconstruction of the events of the Nazi occupation regime in Ukraine, the issues of everyday life in occupied society as well as judicial forms and means of its settlement are left without the attention of scholars.

Actually, the article is devoted to these processes. Relevancy of the problem lies in its inadequate study as the researchers have only generally characterized the system of legal proceedings in the Reichscommissariat & quot; Ukraine & quot; they have determined the

legal framework on the basis of which the institutions of local civil and criminal courts (shliphens and shephens) worked. But they did not analyze the peculiarities of relevant procedural norms implementation and did not establish the regularities of judicial practices at that time.

It should be noted that even today the defined problem is only partially solved by domestic researchers, though a certain breakthrough in this area has already been done. So, in particular, V. Shaikan, O. Goncharenko and M. Kunytskyi are investigating some issues of the work of the Reichscommissariat & quot; Ukraine & quot; local governing bodies. Mostly, these authors are trying to reconstruct the work of the local governments' legal departments as well as practical activities of judicial institutions of that time. As a result, the problem has only been partially and generally highlighted in modern historiography. The participation of local administrative structures of the Reichscommissariat & quot; Ukraine & quot; the tasks and functions of judicial institutions have not been studied yet in historiography at all.

The author has stated that local civil courts, established in the territory of the RCU in spring 1942, solved civil disputes and had to become an effective means of maintaining peace and respect for the rule of law among local population. The weakest place in their activities was a defective regulatory framework which served as a basis for judicial proceedings carrying out. There were not enough skilled specialists who could occupy all vacancies in judicial institutions, and therefore the local civil and criminal courts (cameras of shephens and shliphens) appeared in the territory of the RCU. As a result, local judges considered both civil and criminal cases. Of course, this could not but affected the quality of the judgments and sentences passed. The peculiarity of the situation with the functioning of local judicial institutions in the territory of the RCU was determined by the fact that lawyers were admitted to participate in the consideration of cases. It was clarified that due to the local judicial institutions, certain conditions were created for the settlement of daily life issues of Ukrainian society during the period of German occupation. Through the appeals to local civil and criminal courts civil population of the RCU could protect in some way their own rights and interests from illegal violation.

The historiographical analysis of the modern historical developments convincingly proves that many issues of functioning of the judicial system in the territories of the RCU are on the initial stage of their investigation. Mostly, only the legal and regulatory framework for civil and criminal courts functioning as well as some aspects of material and personnel support of local civil and criminal courts (institutions of shliphens and shephens) have been studied. However, the specifics of the work of judicial institutions during the period, when occupied areas were under the jurisdiction of the military administration, the mechanisms for civil and criminal protection of population, and the litigation in the institutions of local civil and criminal courts (shliphens and shephens) still require to be clarified.

Keywords: *researcher, court, occupation regime, legislation.*